

|                                                                     |               |
|---------------------------------------------------------------------|---------------|
| Türkiye Diyanet Vakfı<br>İslam Araştırmaları Merkezi<br>Kütüphanesi |               |
| Den. No:                                                            | 207486        |
| Tbn. No:                                                            | 209<br>KUR, K |

# KUR'ÂN-I KERİM'DE EHL-İ KİTAB

– Tartışmalı İlmî Toplantı –

12 – 13 Kasım 2005

Üsküdar Belediyesi  
Altunizade Kültür Merkezi

İstanbul 2007

## KELÂMCILARIN EHL-İ KİTABA YAKLAŞIMLARI

Doç. Dr. Mustafa SİNANOĞLU

Bu tebliğde Ehl-i Kitab terkibi Kur'ân ve İslâm geleneği açısından ele alındıktan sonra bu terkinin kapsamına ağırlıklı olarak giren Yahudi ve Hristiyanların, Hz. Peygamber'in din olarak tebliğ ettiğı mesajıyla uyuşmayan, inançları öncelikle Kur'ân açısından irdelenecektir. Sonra söz konusu iki dinin müntesiplerinin İslâm mesajına uymayan bazı anlayışlarıyla ilgili olarak kelimcilerin yaklaşımları özetlenecek ve neticede Ehl-i Kitab'ın itikadî durumuyla ilgili Kur'ân âyetlerinden hareketle bir genel değerlendirmeye gidilecektir.

### Ehl-i Kitab Tabiri

Bu tabirin "ilâhî bir kitaba inananlar" anlamına geldiğı bilinmektedir. Kur'ân'da Ehl-i Kitab ayrıca "kendilerine kitap verilenler,"<sup>1</sup> "kendilerine kitap verdiklerimiz"<sup>2</sup> ve "kendilerine kitaptan bir pay verilenler"<sup>3</sup> şeklinde de tanımlanmaktadır. Öte yanda Kur'ân'da Yahudilerin "yehûd," Hristiyanların da "nasârâ" kelimeleriyle tanımlandığı görölmektedir.<sup>4</sup> Müslümanlar da

---

• İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

<sup>1</sup> Bkz. Bakara 2/101, 144, 145; Âl-i İmrân 3/19, 20, 100, 186.

<sup>2</sup> Bkz. Bakara 2/121, 146.

<sup>3</sup> Bkz. Âl-i İmrân 3/23; en-Nisâ 4/44.

<sup>4</sup> Bkz. Muhammed F. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Kahire 1950/İstanbul 1404/1984, "Yehûd", "Nasârâ" maddeleri.

ilâhî bir kitaba inanıyor olmakla birlikte "Ehl-i Kitap" terkininin Müslümanların dışında ilâhî vahiy kaynaklı bir kitaba sahip bulunan inanç gruplarını tanımladığı unutulmamalıdır.<sup>5</sup> Dolayısıyla bu terkip Gayr-i Müslimleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

### Ehl-i Kitap Tabirinin Kapsamı

Bu tabirin kapsamına açıklık getirebilmek için kimlere ilâhî kitap verildiğini tespit etmek gerekir. Kur'ân'da bazı peygamberlere kitap, bazılarında zebur ve suhuf verildiği, Nuh ve İbrahim soyuna peygamberlik ve kitap<sup>6</sup>, Musa'ya ve İsâ'ya kitap, Dâvûd'a Zebur, İbrâhîm ve Musa'ya suhuf indirildiği<sup>7</sup>, ayrıca hadislerde Âdem'e, Şit'e ve İdrîs'e sayfalar verildiği belirtilir.<sup>8</sup>

Ancak Kur'ân'da bütün peygamberlerin isimleri verilmediği gibi<sup>9</sup>, hangi toplumlara hangi peygamberlerin gönderildiği de tamamen belirtilmemiş, her topluma peygamber gönderildiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Ehl-i Kitap terkininin muhtevası da yine Kur'ân'da verildiği kadarıyla Hz. Muhammed'den önceki peygamberler ve onların ümmetlerine dair bilgilerle belirlenmiştir.

Kur'ân'da her topluma peygamber gönderildiği, "Her ümmetin bir peygamberi vardır."<sup>10</sup>; "Her toplumun bir yol göstericisi vardır."<sup>11</sup>; "Andolsun biz, her millet içinde: "Allah'a kulluk edin, şeytandan kaçın" diye bir elçi gönderdik."<sup>12</sup> ve "Biz seni gerçek ile birlikte müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Her

<sup>5</sup> Ehl-i Kitap terkininin Kur'ân'daki kullanımları için bkz. Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), X, 516. Bu tebliğde Kur'ân'da takdim edilen Ehl-i Kitap anlayışının oluşturulmasında söz konusu maddeden yararlanılmıştır (Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", DİA, X, 516-519).

<sup>6</sup> en-Nisâ 4/54; el-Hadîd 57/26.

<sup>7</sup> Bkz. M. F. Abdalbâkî, *el-Mu'cem*, "Kitâb", "Suhuf", "Zebûr" md.leri.

<sup>8</sup> İlgili hadis için bkz. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, ts., VIII, 5768-5769; Ayrıca bkz. Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", X, 517.

<sup>9</sup> en-Nisâ 4/164.

<sup>10</sup> Yûnus 10/47.

<sup>11</sup> er-Ra'd 13/7.

<sup>12</sup> en-Nahl 16/36.

*millet içinde mutlaka bir uyarıcı (peygamber gelip) geçmiştir.*"<sup>13</sup> şeklindeki âyetlerle dile getirilmiştir.

Aktardığımız son âyetten hareketle, peygamberimizden önce de her millete bir uyarıcı yani peygamber gönderildiği kabul edilmiştir.<sup>14</sup> Bunun yanında Kur'ân'da: "*Andolsun senden önce, evvelki (millet)lerin kolları içinde de elçiler gönderdik*"<sup>15</sup> şeklinde bir âyet de dikkat çekmektedir. Âyette yer alan "evvelkilerin kolları içinde" ifadesine değişik anlamlar verilmiştir. Taberî, söz konusu ifadenin "evvelki ümmetlerde" şeklinde anlaşılabileceğini, çünkü ümmetlerden her birine "kol" denilebileceğini ileri sürmüştü<sup>16</sup>, Mâtürîdî ise evvelkilerin fırkaları veya cemaatleri anlamına geleceğini belirtmiştir<sup>17</sup>.

Bu durumda ilgili âyet, genel anlamda ümmetlere olduğu gibi onlara tâbi olan, onları oluşturan ve nüfuzları altında bulunan kabilelere de pey-

<sup>13</sup> Fâtır 35/24.

<sup>14</sup> Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir ve Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1955-60, XXII, 130; Ayrıca Bkz. Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp. No. 40, vr. 603a. Nitekim Abdülkâhîr el-Bağdâdî Allah'ın bir kavim dururken diğerine, tek bir kavme iki peygamber birden veya aynı anda bir peygamberi bir kavme diğerini de diğer bir kavme göndermesinin caiz olduğunu belirtmiş, aynı zamanda tek bir kavme iki peygamber gönderdiği takdirde ikisinin de şer'î hükümlerde ittifak hâlinde olmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Eğer iki peygamber farklı ümmetlere gönderilirse helâl-haram gibi konularda şeriatlarının farklılığının caiz olacağını, ancak aklın gerekli gördüğü konularda ihtilaflarının tecvîz edilemeyeceğini belirtmiştir. O, Hz. Âdem'in kendisini idrak eden tüm evlâtlarına, İdrîs'in çağdaşlarına, Nûh'un çağdaşlarına ve tufan olayından itibaren kendinden sonraki peygamberin zamanına kadarki tüm insanlara, İbrâhîm'in tüm insanlara ve peygamberimizin de Hristiyanların iddia ettikleri gibi İsrailoğulları'nın dışında sadece Araplara değil, çağdaşları ve kendisinden sonra kıyâmete kadarki insan ve cinlerden herkese gönderildiğini ifade etmiştir (*Usûluddîn*, s. 163-164). Kâdî Abdülcebâr da, "Allah Taâlâ, belli bir şahsı peygamber olarak göndermek dirliğimize uygun olsaydı aynen o zatı, iki şahsı göndermesi hayrımıza olsaydı ikisini, cemaat hâlinde peygamber göndermesi uygun olsaydı cemaat hâlinde, yine o cemaati tek tek göndermesi uygun olsaydı onları tek tek peygamber olarak gönderirdi. Bizim yararımız açısından eşit olduktan sonra O, faziletli olan yerine daha faziletli olanı göndermek zorunda değildir." diyerek, hangi kavme hangi peygamberin gönderildiği hususu üzerinde durmaktan ziyade, peygamber göndermekte kulun yararının gözetildiği prensibine vurgu yapmıştır (Kâdî Abdülcebâr, Abdullah b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, (nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire 1384/1965, s. 575-576).

<sup>15</sup> el-Hicr 15/10.

<sup>16</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 8.

<sup>17</sup> Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr. 384a.

gamber gönderildiğini ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak: “Eğer biz dileseydik her kasabaya bir uyarıcı gönderirdik.”<sup>18</sup> şeklindeki âyet de çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

Söz konusu âyeti “Ey Muhammed! Eğer biz isteseydik, sana yüklediğimiz tebliğ emrini ve onu yerine getirme işini başkasına da verirdik, bu sana tümünü üstlenmekten daha kolay olurdu” veya “Seninle aynı zamanda başka birini de risâlet için seçer ve başka şehirlere gönderirdik. Fakat böyle yapmadık, insanlar arasında bu görevi sana ait kıldık”<sup>19</sup> şeklinde anlayanlar olduğu gibi Allah’ın, her beldeye peygamber göndermek yerine Hz. Muhammed’i tüm insanlığa göndermekle onun konumunu yücelttiğini belirtenler de olmuştur<sup>20</sup>.

Burada konumuz açısından dikkat çeken bir diğer nokta, her kasabaya peygamber gönderilmediği hususudur. Allah dileseydi şüphe yok ki bunu yapardı, fakat âyet-i kerîme Allah’ın bunu yapmadığını da ifade etmektedir<sup>21</sup>. Öte yandan Kur’ân’da “*Rabbin, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamberi memleketlerin ana merkezlerine göndermedikçe, o memleketi helâk edici değildir.*”<sup>22</sup> meâlindeki âyeti de konumuzla ilgili olarak değerlendirmek durumundayız.

Söz konusu ifadede peygamberimize hitap edildiği, “memleketlerin ana merkezi”nden de Mekke şehrinin kastedildiği, çünkü Mekke’nin, etrafındaki

<sup>18</sup> el-Furkân 25/51.

<sup>19</sup> Mâtürîdî, *Te’vîlât*, vr. 520a. Taberî de aynı izahı yapmıştır (Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XIX, 23.).

<sup>20</sup> Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vücihi’t-te’vîl*, Beyrut 1366/1947, III, 101; Tabersî, Ebû Ali el-Fazl b. Hasan, *Mecme’u’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân* (nşr. Hâşim er-Resûl el-Mahallâtî-Fazlullah et-Tabâtabâî), Beyrut 1406/1986, VII, 237; Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-gayb (et-Tefsîrûl-kebir)* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1934-62, XXIV, 99; İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrûl-Kur’âni’l-‘azîm* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşlî), Beyrut 1988/1408, III, 334.

<sup>21</sup> Mâtürîdî, *Te’vîlât*, vr. 520a; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 99.

<sup>22</sup> el-Kasas 28/59.

beldelere göre büyük bir merkez teşkil ettiği belirtilmiştir<sup>23</sup>. Ayrıca dünya-daki diğer memleketlerin merkezini teşkil eden büyük yerleşim yerlerinin de kastedilmiş olması mümkündür<sup>24</sup>. Bu bilgilerden hareketle âyetle doğrudan Mekke'ye işaret edilmiş olsa bile, peygamberlerin kimsenin bulunmadığı tenha yerlere değil, tebliğlerine imkân sağlayacak, bulunduğu yörede merkezî bir konumda olan yerleşim bölgelerine gönderildiği sonucunu çıkarmak mümkündür<sup>25</sup>. Neticede Kur'ân'da isimleri tek tek verilmese de, her ümmete peygamber gönderildiği ve onlara kendi lisanlarıyla hitap edildiği prensibi-ne vurgu yapılmıştır.

Konuyla ilgili bütün âyetler göz önüne alındığında, Allah'ın geçmiş milletlerin çeşitli kolları ve kabilelerine varıncaya kadar elçiler gönderdiği, ama bundan her memlekete, her kasabaya peygamber gönderildiği sonucunun çıkarılamayacağı, en azından peygamberlerin gönderildiği yerlerin onun tebliğ faaliyetlerine müsait vaziyette merkezî bir konumda olduğu, gibi genel prensibe ait bir takım iç ayrıntılar belirginleşmektedir. Ancak Kur'ân'da muhtelif âyetlerde bazı peygamberlerin isimleri zikredilmekle<sup>26</sup> birlikte: *"Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmediğimiz kimseler de var."*<sup>27</sup>

<sup>23</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 95–96; Mâtürîdî, *Te'vilât*, vr. 547b; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 175; Tabersî, VII, 407; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV, 4–5; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, III, 407.

<sup>24</sup> Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, VII, 407.

<sup>25</sup> Muhammed Hamîdullah: "Dünyamız gibi kürevî cisim üzerinde her hangi bir nokta merkez hizmeti görebilir. Fakat yeryüzünün her yanı yaşanabilir yerler değildir. Evvelâ su ile kaplı bölgeleri, dağları ve buzlarla kaplı kutupları bir kenara itmek icab eder. Kalan topraklar, yer küresinin bir yarısında bir kısmı, diğer yarısında bir kısmı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak seçimin, daha geniş ve daha çok insanı barındıran "eski dünya" üzerine düşmesi gerekmekteydi. Gerçekten de seçimin teveccüh ettiği Dünya yarı küresinde, üç kıtanın yani Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının keşistiği yerlerde bir nokta bulmak için haritaya bakalım: Hemen gözümüze çarpan, Asya'nın olduğu kadar Avrupa ve Afrika'nın da yanı başındaki Arabistan yarımadası olacaktır." şeklindeki ifadelerinden sonra Mekke, Medine ve Tâif şehir devletleri hattında Mekke'nin ilahî vahye mekân olarak seçilmesini, coğrafi, sosyolojik ve Kâbe'nin orada bulunması sebebiyle dinî ve ticarî faktörlere temellendirir. Bkz. Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991, I, 18–26.

<sup>26</sup> Bkz. en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84–89; el-Enbiyâ 21/85, 86; eş-Şu'arâ 26/124–125; 142–143; 177–178.

<sup>27</sup> el-Mü'min 40/78; ayrıca bkz. en-Nisâ 4/164; ez-Zuhruf 43/6.

buyurulmak suretiyle bilgimizin dışında kalan peygamberlerin mevcudiyetine de işaret edilmiştir.

### Kur'ân'a Göre Allah Katından İndirilmiş Kitap ve Sahifeler

Kur'ân'a göre Allah katından indirilmiş, hükümleriyle amel edilmesi gereken Kur'ân dışında iki kitap (Tevrat ve İncil) vardır. Kur'ân'daki Ehl-i Kitab tabiriyle de bu kitapların muhatabı olan Yahudilerle Hristiyanlar kastedilmektedir. Ehl-i Kitab terkinin geçtiği âyetleri "*Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi*"<sup>28</sup> meâlindeki âyeti göz önüne alarak tefsir eden ilk müfessirler de bununla Yahudi ve Hristiyanların kastedildiğini ifade etmişlerdir.<sup>29</sup>

Kur'ân'da "önceki sahifeler,"<sup>30</sup> "öncekilerin kitapları"<sup>31</sup> ifadeleri bulunmakta, ikincisiyle Hint kutsal kitaplarının kastedilmiş olabileceği ileri sürülmektedir.<sup>32</sup> Yine "Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm, İsmâîl, İshâk, Ya'kûb ve Ya'kûb oğullarına indirilenlere, Musa ve İsâ'ya verilenlere, rableri tarafından (diğer) peygamberlere verilenlere iman ettik"<sup>33</sup> meâlindeki âyetler de pek çok peygambere vahiy gönderildiğini ifade etmektedir. Ancak Kur'ân'da bunların sadece bir kısmı hakkında bilgi bulunmaktadır.

Hiz. Musa ve ondan sonra İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerin tebliğ ettikleri ilahî kitap Tevrat'tır.<sup>34</sup> Hiz. Davud'a Zebur, Hiz. İsâ'ya "içinde hidayet ve nur bulunur"<sup>35</sup> ve kendisiyle hükmedilmesi istenen<sup>36</sup> İncil verilmiştir.

<sup>28</sup> el-En'âm 6/156.

<sup>29</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 69; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân*, II, 44; Mumammed b. Ali b. Muhammed b. eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Kahire 1931, II, 171-172.

<sup>30</sup> el-A'lâ 87/18.

<sup>31</sup> eş-Şu'arâ 26/196.

<sup>32</sup> Remzi Kaya, "Ehl-i Kitab", X, 517.

<sup>33</sup> el-Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84.

<sup>34</sup> el-Mâide 5/44.

<sup>35</sup> el-Mâide 5/46.

<sup>36</sup> el-Mâide 5/47, 68.

### İslâm'ın Yayılmasıyla Ehl-i Kitab Tabirinin Kapsamının Genişlemesi

İslâm'ın yayılmasıyla birlikte Ehl-i Kitab sadece Yahudi ve Hristiyanları ifade eden bir tabir olmaktan çıkmıştır. Bunun temel sebeplerinden biri Kur'ân'da Yahudilikve Hristiyanlığın dışında Sâbiîlik, Mecûsîlik gibi başka dinlerden de söz edilmesi ve bu dinlerin kendilerince bir kitaba sahip bulunmasıdır.

Kur'ân'da İslâm'ın dışında Hanîflik, Yahudilik, Hristiyanlık, Sâbiîlik ve Mecûsîlik'ten bahsedilmektedir. Hanîf kelimesi İslâm'ın eş anlamlısı şeklinde ve Hz. İbrâhîm ile ilgili olarak zikredilmekte olup, Sâbiîlik ve Mecûsîlik ise sadece ismen geçmekte, inanç esaslarından ve peygamberlerinden söz edilmemekte, kutsal bir kitaba sahip olup olmadıklarından bahsedilmemektedir.<sup>37</sup>

### Sâbiîlik

Kur'ân'da adı geçen Sâbiîlik'le ilgili olarak âyet ve hadîslerde bir bilgiye rastlanılmamaktadır.<sup>38</sup> Ancak Abdullah b. Abbas'a göre Sâbiîlik Hristiyanlığın bir mezhebidir. Onların kestikleri yenmez ve kadınlarıyla evlenilmez.<sup>39</sup> Bir başka rivayete göre İbn Abbas Sâbiîlerin Yahudilikve Hristiyanlık arasında bir grup olduğunu belirtir.<sup>40</sup>

Hasan el-Basrî ise Sâbiîlerin Mecûsîler'e benzediklerini söyler. Ona göre Sâbiîler meleklerle tapar, Zebur okur ve kibleye doğru namaz kılarlar.<sup>41</sup> Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel Sâbiîleri Ehl-i Kitab'dan sayarken, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi bazı fakihler bunları Ehl-i Kitab'dan

<sup>37</sup> Remzi Kaya, "Ehl-i Kitab", X, 517.

<sup>38</sup> Bkz. Bakara 2/62; el-Mâide 5/69; el-Hac 22/17.

<sup>39</sup> Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* (nşr. Ebû İshâk İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67, I, 434.

<sup>40</sup> Esîruddîn İbn Hayyân, *et-Tefsîru'l-kebîr el-Musemmâ bi'l-bahri'l-muhîr*, Riyad, ts., I, 239.

<sup>41</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 319; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, I, 434. Kur'ân'da adı geçen Sâbiîler'le ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, "Kur'ân'daki Sabîilerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme", *Türkiye İ. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (24-25 Eylül 1992), Samsun 1992, s. 43-81.

saymaz. Ancak bu iki âlimin Ehl-i Kitab'dan saymadığı Sâbüller Harranlı yıldızlara tapan putperestler olup Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel'in Ehl-i Kitab kabul ettiği Sâbüller ise ilk dönem İslâm kaynaklarında Yahudilikve Hristiyanlığın bir mezhebi kabul edilen gerçek Sâbülliğe mensup olanlardır. Dolayısıyla hukukçuların kendi muhitlerinde karşılaştıkları Sâbüî grupları farklı inançlara sahip görmeleri sebebiyle onlarla ilgili değişik görüşler ileri sürdükleri anlaşılmaktadır.<sup>42</sup>

### Mecûsîlik

Kur'ân'da bir yerde Mecûsîlerden bahsedilmekte<sup>43</sup>, fakat haklarında daha fazla bilgi verilmemektedir. Erken dönem Müslüman âlimlerin çoğunluğu Mecûsîleri Ehl-i Kitab'dan saymaz. Ancak bir taraftan Hz. Peygamber'in "Mecûsîlere Ehl-i Kitab muamelesi yapınız" dediği rivayet edilirken<sup>44</sup>, diğer taraftan onun Mecûsîler'in kestiklerinin yenilmesini ve kadınlarıyla evlenmeyi yasakladığı da rivayet edilmektedir. Mecûsîler'in Ehl-i Kitab'dan olduğunu söyleyen Hz. Ali de şirkleri sebebiyle kestiklerinin yenilmesinin ve kadınlarıyla evlenilmesinin Müslümanlara yasaklandığını belirtir. Müslüman âlimler kendilerine suhuf verilmesi sebebiyle onları Ehl-i Kitab statüsünde görmekle birlikte, belirtilen hususlardan ötürü Müslümanların onlarla münasebetlerine sınırlama getirmişlerdir.<sup>45</sup>

Âyetlerdeki açık ifadelerden<sup>46</sup> hareketle Yahudi ve Hristiyanların Ehl-i Kitab olduğu konusunda İslâm âlimleri arasında görüş birliği vardır. Hanefî fakihleri, kendilerine birer ilâhî mesaj olarak Zebûr ve suhuf gönderilenleri de Ehl-i Kitab sayarken "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi"<sup>47</sup> meâlindeki âyeti delil gösteren ve bazı peygamberlere vahyedilen kitap ve sayfaların hüküm değil öğüt ve hikmetler ihtiva ettiğini ileri süren çoğunluk

<sup>42</sup> Bkz. Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *DİA*, XIII, 418.

<sup>43</sup> el-Hac 22/17.

<sup>44</sup> Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (nşr. M.F. Abdülbâkî), Kahire 1384/İstanbul 1981, I, 278.

<sup>45</sup> Remzi Kaya, "Ehl-i Kitab", X, 517.

<sup>46</sup> Bkz. Âl-i İmrân 3/65-67; el-Mâide 5/68.

<sup>47</sup> el-En'âm 6/156.

bunları Ehl-i Kitab kapsamında kabul etmez. Esasen ne Hz. Peygamber zamanında ne de daha sonra bu kitap ve sayfalara inanan bir inanç grubunun varlığı da bilinmemektedir.<sup>48</sup>

Kur'ân Ehl-i Kitab terimini, vahiy yoluyla nazil olmuş –Tevrat, Zebur ve İncil gibi– kitapları bulunan Yahudi ve Hristiyanları müşriklerden ayırt etmek için kullanmıştır. Hz. Peygamber döneminde kitap ehli denilince genellikle Yahudiler ve Hristiyanlar kastedilmişken daha sonraları bu ibare Sâbiülere de teşmil edilmiştir. Ancak Sâbiülerin Hz. Peygamber döneminde Arap yarımadasında tanındıklarına dair bir bilgimiz yoktur. Dolayısıyla Sâbiü adı altında Kitap ehli muamelesine tâbi olan bir zümreden de bahsedilmemektedir.

İslâm fakihleri Ehl-i Kitab deyince kimlerin anlaşılması gerektiği hususunda iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir: Hanefîlere göre Ehl-i Kitab ilâhî bir dine inanan ve Allah'tan kendilerine indirilmiş bir kitabı bulunan zümrelerdir. Bu sebeple Tevrat, İncil ve suhuflara inananlar da Ehl-i Kitab'dırlar. Bundan dolayı Hanefîlere göre bu tabir sadece Yahudi ve Hristiyanlar içi kullanılmış olamaz. Şafiî ve Hanbelîler ise Ehl-i Kitab tabirinin sadece Yahudi ve Hristiyanlara şamil olduğu diğer kitap ehlini ifade etmeyeceği görüşündedirler.<sup>49</sup> Bu görüşe uygun olarak uygulamada kitap ehli teriminden daha çok Yahudi ve Hristiyanlar anlaşılmıştır.

### Ehl-i Kitab 'ın Temel İnançları

Ehl-i Kitab'ın en temel özelliği, ilâhî vahiy kaynaklı bir kitaba sahip bulunmaları olduğuna göre, onların öncelikle özü tevhide dayalı bir tanrı inancını benimsemiş olması gerekiyor. Nitekim Kur'ân'da *"Şüphesiz iman edenler; yani Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiülerden Allah'a ve âhiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için her hangi bir korku yoktur..."*<sup>50</sup> buyurulmaktadır.

<sup>48</sup> Bkz. Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *DİA*, XIII, 418.

<sup>49</sup> Remzi Kaya, *Kur'ân-ı Kerîme Göre Ehl-i Kitab ve İslâm: Ehl-i Kitab, Dinler ve İslâm Dini*, Ankara 1994, s. 122–124.

<sup>50</sup> el-Bakara 2/62; krş. el-Mâide 5/69, el-Hac 22/17.

Kur'ân'ın Ehl-i Kitab olarak isimlendirdiği inanç gruplarının peygamber anlayışına ve kendilerine peygamberleri aracılığıyla Allah tarafından gönderilmiş kitap veya suhurlara sahip bulunmaları gerekmektedir. Kur'ân'da din sahiplerinden inanmaları istenen diğer esas âhiret inancıdır.<sup>51</sup> Bu durumda Ehl-i Kitab olarak zikredebileceğimiz din mensuplarının belirtilen temel inanç esaslarına inanmış olmaları gerekmektedir. Zira Kur'ân söz konusu terkiyle, kitap sahipleriyle müşrikleri birbirinden ayırmaktadır.<sup>52</sup>

Kur'ân'da Ehl-i Kitab olarak yalnızca Yahudi ve Hristiyanların muhatap alınması, bu iki din mensuplarının bazı eksiklik ve yanlışlıkların yanında Allah, peygamber, âhiret ve kitap inançlarının bulunması, yani ilâhî kaynağa dayanmaları ve Kur'ân'ın o dönemde muhatapı olan insanlarca söz konusu dinlerin bilinmesi sebebiyledir. Nitekim bu din mensupları Hicaz bölgesinde önemli bir etkinliğe sahip olarak Müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı.

### İtikadî Açıdan Değerlendirme

Öncelikle, Ehl-i Kitab'ın iki ana grubunu teşkil eden Yahudi ve Hristiyanlar hakkındaki ilgili âyetlerden hareketle onların İslâm akîdesine aykırı düşen inançları ortaya konulup irdelenecek sonra kelâmcıların değerlendirmelerine yer verilecektir. İkinci olarak genelde Ehl-i Kitab'ın itikadî durumunu ele alan âyetler üzerine durulacak ve bu konuda kelâmcı müfessirlerin görüşlerine de yer verilmek suretiyle bir değerlendirmeye gidilecektir.

### Yahudiler

Gerek Kur'ân'a, gerekse Yahudi kutsal metinlerine göre kendilerine tevhid, nübüvvet ve âhiret inancının vahyolunduğu bilinen Yahudiler, Kur'ân'da bu inanç esasları hakkında sahip bulundukları yanlış akideleri sebebiyle tenkit edilmektedirler. *"Yahudiler 'Üzeyr Allah'ın oğludur' dediler..."*<sup>53</sup>, *"Yahudiler ve Hristiyanlar 'Biz Allah'ın oğullarıyız ve sevgilileriyiz' dediler.*

<sup>51</sup> Bkz. Bakara 2/62; el-Mâide 5/69, el-Hac 22/17.

<sup>52</sup> Bkz. Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/186; el-Mâide 5/82.

<sup>53</sup> et-Tevbe 9/30.

‘Öyleyse ‘günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor?’ de. Hayır siz de O’nun yarattıklarından, sıradan insanlarsınız”<sup>54</sup>,

“Allah fakir, biz zenginiz” diyenlerin sözlerini, andolsun ki, Allah işitmiştir. Onların bu sözlerini ve haklı bir sebep ortada yokken peygamberleri öldürmelerini yazıp kaydedeceğiz. ‘Tadın, o harlı ateş azabını” diyeceğiz”<sup>55</sup>,

“Yahudiler, ‘Allah’ın eli çok sıkıdır’ dediler. Söyledikleri söz sebebiyle onların elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Aksine Allah’ın elleri açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, Rabbinden sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve küfrünü azdırıyor. Biz, onların aralarına tâ kıyamete kadar düşmanlık ve kin atmışızdır. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar. Şüphesiz Allah bozguncuları sevmes. Eğer kitap ehli inan etmiş ve layıkıyla korunmuş olsalardı, onların kötülüklerini örter, nimeti bol olan cennetlere koyardık.”<sup>56</sup> meâlindeki âyetler onların tevhîd inancını zedeleyici anlayışlarını eleştirmektedir.

Öte yandan onların din adamlarını rab edinmeleri “Onlar, Allah’dan başka ahbar (bilginlerini) ve ruhbanlarını (rahiplerini) de kendilerine Rab edindiler, Meryem oğlu Mesîh’i de. Oysa onlar bir olan Allah’a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. O, müşriklerin ortak koştuğu şeylerden de münezzehtir”<sup>57</sup> meâlindeki âyetle dile getirilmiştir.

Yahudilerin nübüvvet anlayışına gelince, Eski Ahid’de Rab Yahova’nun yeryüzünde insanı yaratmasıyla birlikte kendi iradesini onlara bildirdiği belirtilmektedir. Yahova Âdem’e<sup>58</sup>, Kâin’e<sup>59</sup> ve Nûh’a<sup>60</sup> vahyetmiştir. Nûh’dan başlayarak Tanrı ile insanlar arasındaki ilişki, ahidleşme üzerine temellendi-

<sup>54</sup> el-Mâide 5/18.

<sup>55</sup> Âl-i İmrân 3/181.

<sup>56</sup> el-Mâide 5/64-65.

<sup>57</sup> et-Tevbe 9/31; Ayrıca bkz. et-Tevbe 9/34.

<sup>58</sup> Bkz. Tekvin 2/16; 3/9-19.

<sup>59</sup> Bkz. Tekvin 4/6-15.

<sup>60</sup> Bkz. Tekvin 6/13; 7/1.

rilmıştır. Tanrı ile insanlık arasındaki ilk ahid tufan felâketinden sonra Nûh'la yapılmıştır<sup>61</sup>.

Eski Ahid, Tanrı ile insan arasındaki bu diyalog ve ahidleşmeyi aktarmakla birlikte İbrahim'e kadar hiçbir şahsı peygamber olarak isimlendirmez. Yahudî geleneği de İbrahim'den önce kimseye peygamberlik unvanı vermemektedir<sup>62</sup>. Eski Ahid'de nübüvvet müessesesi Tanrı'nın şahsında İsrailoğullarıyla ilk ahdini gerçekleştirdiği İbrahim'le başlatılmış, Musa ile zirve noktasına çıkartılmış ve nihayet Malaki peygamberle sona erdirilmiştir. Bu statü çerçevesinde nübüvvet müessesesi İsrailoğullarına has olmakla millî bir mahiyet arz eder. Doğrusu semavî bir dinin tanrı-insan ilişkisini millî düzlemde değerlendirmesi düşündürücüdür.

Üstelik Eski Ahid'de peygamberlerle ilgili olarak yer alan bir takım ifadeler, Kur'ân'da takdim edilen nübüvvet anlayışı açısından değerlendirildiğinde dikkat çekmektedir. Musa'nın "*(Ey Rab) Kızgın öfkenden dön. Kavmine karşı bu kötülüğe nadim ol*"<sup>63</sup>, "Niçin kuluna kötülükle davrandın? Niçin senin gözünde lütuf bulmadım ki, bu kavmin bütün yükünü bana yüklüyorsun? Bütün bu kavme ben mi gebe kaldım? Onları ben mi doğurdum ki, bana, lala emzikle çocuğu taşıdığı gibi atalarına and ettiğim diyara kucağında onları taşı, diyorsun. Bütün bu kavme vermek için nereden et bulayım? Bütün bu kavmi ben yalnız taşıyamam. Çünkü bana çok ağırdır. Eğer benimle böyle davranırsan, niyaz ederim, eğer gözünde lütuf bulamadımsa, beni hemen öldür ve sefâletimi görmeyeyim."<sup>64</sup> şeklindeki ifadeleri, Lût'un kızlarıyla zina ettiği iftirası<sup>65</sup> gibi ifade ve haberlerin Kur'ân'la uyuşması mümkün değildir. Ancak Eski Ahid'de ne Âdem ne de Lût peygamber sayılmamaktadırlar.

<sup>61</sup> "O, Nûh ve nesline, birbirlerinin kanlarını akıtmamaları ve kanlı et yemeleri şartıyla bir daha tufan felâketi olmayacağını temin etmiştir" (Tekvin 9/1-17).

<sup>62</sup> "Nevua", *Ozar Israel* (ed. J. D. Eisenstein), Berlin 1924, VII, 3.; İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâ'irîn* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 1974, s. 157-158.

<sup>63</sup> Çıkış 32/7-14.

<sup>64</sup> Sayılar 11/10-15.

<sup>65</sup> Bkz. Tekvin 19/30-38.

Yine Eski Ahid tarafından peygamber sayılmayan Eyyûb'un hastalığının ilerlediği dönemlerde sabretmeye güç yetiremeyerek: *"Doğmuş olduğum gün yok olsun. "Rahimde bir erkek peyda oldu" diyen gece de yok olsun. O gün karanlık olsun"*<sup>66</sup> şeklindeki ifadeleri Eyyûb peygamber hakkında Kur'an'da verilen bilgilerle uygunluk arz etmesi mümkün görünmemektedir. Yine Eski Ahid'de Dâvûd'un evli bir kadınla beraber olduğu, kocasını bir plânla öldürtüp onunla evlendiği ifade edilir<sup>67</sup>. Süleyman'ın hanımlarına uyararak başka ilahların ardınca gittiği<sup>68</sup> anlatılır. Eski Ahid'de Dâvûd ve Süleyman her ne kadar kral olarak takdim edilseler de faaliyetleri nebevî olup, Tanrı kendilerine seslenmiştir.

Kur'an'da Hz. Musa'nın İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderildiği,<sup>69</sup> kendisine Tevrât'ın verildiği<sup>70</sup> kardeşi Harun'un da ona yardımla görevlendirildiği<sup>71</sup> açıkça ifade edilmektedir. Bunun yanında İsrâiloğulları'nın kendilerine gönderilen peygamberleri yalanladıkları,<sup>72</sup> onları öldürdükleri,<sup>73</sup> Hz. Peygamberin geleceğini ve onun kitap getireceği hususunu gizledikleri bildirilmektedir.<sup>74</sup> Yahudi kutsal metni ile Kur'an'daki genel ve İsrâiloğullarına takdim edilen nübüvvet anlayışı mukayese edildiğinde İsrailoğullarının nübüvvet anlayışında zamanla bazı değişikliklerin gerçekleştiği ve Kur'an'ın bunları tashih ettiği anlaşılmaktadır.

Nitekim Mu'tezilî âlimlerden Kādî Abdülcebbâr (ö. 415/1024) *Şerhu'l-usûli'l-hamse* adlı eserinde Yahudilerin Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmemeleri, Hz. Musa'nın şeriatının nesh olunduğu ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Hz. Musa tarafından müjdelendiği ve onların iddialarına karşı Hz. Peygamber'in nübüvvetinin isbatı hususları üzerinde durmuştur.<sup>75</sup> *Eş'ariyye'den Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî* (ö.

<sup>66</sup> Eyyûb 3/1-4.

<sup>67</sup> Bkz. II. Samuel 11/2-27.

<sup>68</sup> Bkz. I.Krallar 11/1-13.

<sup>69</sup> Bkz. es-Secde 32/23.

<sup>70</sup> Bkz. Bakara 2/51, 53, 87; el-En'am 6/154; Hûd 11/119; el-İsrâ 17/2.

<sup>71</sup> Bkz. Meryem 19/53; Tâhâ 20/29-30, 42.

<sup>72</sup> Bkz. Bakara 2/88, 91, 101, 140; en-Nisâ 4/55; el-A'raf 7/175-177.

<sup>73</sup> Bkz. Bakara 2/87; Âl-i İmrân 3/21, 112, 181, 183.

<sup>74</sup> Bkz. el-A'raf 7/157, el-Feth 49/29; el-Mâide 5/146; el-En'am 6/20.

muştur.<sup>75</sup> Eş'ariyye'den Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (ö. 403/1013), *Temhîdû'l-'evâ'i'l* adlı eserinde Yahudilere karşı Hz. Muhammed'in nübüvvetinin isbatı ve Hz. Musa'nın şeriatının neshi konularını bir takım ak-lî izahlarla ele almıştır.<sup>76</sup> İbn Hazm ise *el-Fasl* adlı eserinde Yahudiliğin genişçe bir bölüm ayırmış ve ağırlıklı olarak Yahudilerin kutsal metinlerinin tahrif olunduğu konusunu işlemiştir.<sup>77</sup>

"Ben seni seçtim. Şimdi vahyeditlene kulak ver. Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka tanrı yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Herkes peşine düştüğü şeyin karşılığını bulsun diye neredeyse onu (kendimden) gizleyeceğim. Ona inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler sakın seni ondan (kıyamete inanmaktan) alkoymasın; sonra mahvolursun!"<sup>78</sup> meâlindeki âyet ile " (Ehl-i Kitab:) 'Yahudiler Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: 'Eğer şahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.'<sup>79</sup> şeklindeki âyet onlara âhiret inancının vahyolunduğunu göstermektedir.

Hâlbuki Yahudilik'te âhiret anlayışı bütün mezheplerin üzerinde ittifak ettiği belirgin bir keyfiyet taşımamaktadır. Hz. Musa'ya vahyolunduğuna inanılan Tevrat'ın kitaplarında çok açık bir öteki dünya anlayışına rastlanılmamaktadır. İşaya kitabında belli temalar bulunmakla birlikte ancak Danyal'ın kitabında bir âhiret inancına rastlanmaktadır.<sup>80</sup>

### Hristiyanlar

Kur'ân-ı Kerîm'de Hristiyanlık semavî dinlerden biri olarak kabul edilmiş, Hristiyanlar da "Ehl-i Kitab" statüsü içinde değerlendirilmiştir. Ay-

<sup>75</sup> Bkz. Kādî Abdülcebbâr, Abdullah b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (nşr. Abdülkerîm Osman), Kahire 1384/1965, s. 576-584.

<sup>76</sup> Bkz. Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *Temhîdû'l-'evâ'i'l* (nşr. İmâdüddîn Ahmed Haydar), Beyrut 1407/1987, s. 156-164, 204-212.

<sup>77</sup> İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, Kahire 1317-210Beyrut 1406/1986, I, 98-217.

<sup>78</sup> Tâhâ 20/13-16.

<sup>79</sup> el-Bakara 2/111.

<sup>80</sup> Bkz. Danyal 12.

rica diğer din mensupları içinde inananlara sevgice en yakınının "Biz Hristiyanlarız" diyenlerin olduğu, onların içinde kibirlenmeyen keşiş ve rahiplerin bulunduğu belirtilmiştir.<sup>81</sup>

Kur'ân'da Hristiyanların kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düştükleri ifade edilir.<sup>82</sup> Hadislerde de Yahudi ve Hristiyanların ayrılığa düşecekleri ve çeşitli gruplara bölünecekleri belirtilir.<sup>83</sup> Yine Kur'ân'da onlardan Allah'ın elçisine uymak, ona yardımca olmak ve Allah'ın göndereceği bütün nebîlere uymak yönünde kesin söz alındığı, ancak onların kendilerine peygamberleri tarafından zikredilenlerin önemli bir bölümünü unuttukları ifade edilmektedir.<sup>84</sup>

Kur'ân ve hadislerde Hristiyanların dinleriyle ilgili olarak sonradan sahip oldukları yanlış kanaatlerini düzeltmek bağlamında üzerinde durulan en önemli konulardan biri Hz. İsâ'nın statüsü meselesidir. İlgili âyetler bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde pek çoğunda Hz. İsâ'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğu hususu üzerinde durulduğu görülür.

Bazı âyetlerde İsâ'nın Allah'ın kulu olduğu doğrudan ifade edilirken<sup>85</sup>, bazılarında da onun melekler tarafından Meryem'e müjdelenişi, Meryem'in Allah'ın kudretiyle kendisine bir insan eli değmeden hâmile kalması ve İ-sâ'yı dünyaya getirmesi aktarılır.<sup>86</sup> "Allah indinde İ-sâ'nın durumunu Âdem gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona "Ol!" dedi ve oluverdi"<sup>87</sup> meâlindeki âyetle onun babasız olarak mûcizevî doğumu dile getirilir. Yine onun kulluğunu vurgulamak amacıyla olmalı ki Kur'ân'da İ-sâ için 16 kez Meryem oğlu İ-sâ (İ-sâ b. Meryem) terkibine yer verilmiştir.<sup>88</sup>

<sup>81</sup> Bkz. el-Mâide 5/82.

<sup>82</sup> Bkz. Âl-i İmrân 3/105.

<sup>83</sup> Bkz. Ebû Dâvûd, "Sünne", 1.

<sup>84</sup> Bkz. el-Mâide 5/14. Ayrıca bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 188-189; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, II, 33-35.

<sup>85</sup> Bkz. en-Nisâ 4/172; Meryem 19/30; ez-Zuhruf 43/59.

<sup>86</sup> Bkz. Âl-i İmrân 3/45-49; Meryem 19/16-29; el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12.

<sup>87</sup> Âl-i İmrân 3/59.

<sup>88</sup> Bkz. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "İsâ" md..

Kur'ân'da Hz. Îsâ'nın kulluğu defalarca ifade edildikten sonra onun Allah'ın resûlü<sup>89</sup> ve nebîsi<sup>90</sup> olduğu hususu üzerine vurgu yapılmış, nübüvvet müessesesinin ana temaları Îsâ'nın peygamberliğini açıkça ortaya koyacak tarzda sıralanmıştır. Diğer peygamberler gibi Meryem oğlu Îsâ'dan da Allah'ın risâletini tebliğ edeceğine, bu konuda onu hiçbir şeyin engellemeyeceğine dair kesin bir söz alınmıştır.<sup>91</sup> Allah Taâlâ, Îsâ'ya vahyettiğini<sup>92</sup> ve "içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sâkinanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncîl'i verdik"<sup>93</sup> meâlindeki âyetle de ona kutsal kitap verildiğini ilân etmektedir. Ayrıca ona mucizeler verildiği ve Rûhulkudûs'le desteklendiği de belirtilmiştir.<sup>94</sup>

Gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde Hz. Îsâ'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğu hususuyla doğrudan bağlantılı olarak önemle üzerinde durulan bir diğer nokta da Hristiyanların onun ulûhiyetine dair sahip oldukları inançlarının reddedilmesidir.

Hristiyanların "teslîs" inancına "Ey Ehl-i Kitab! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür, (o) Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimedir, O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. "(Tanrı) üçtür" demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir."<sup>95</sup> meâlindeki âyette de olduğu gibi karşı çıkmış, onlara Allah'ın birliği hatırlatılmıştır. Söz konusu âyetle ilgili açıklamalarında Fahreddin er-Râzî diğer müfessirlerin görüşlerini de toparlar mahiyette iki görüş getirmektedir:

<sup>89</sup> Bkz. en-Nisâ 4/157, 171; el-Mâide 5/19; el-Hadîd 57/27; es-Saf 61/6.

<sup>90</sup> Bkz. Meryem 19/30.

<sup>91</sup> Bkz. el-Ahzâb 33/7; Ayrıca bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXV, 196-7; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, III, 477.

<sup>92</sup> Bkz. en-Nisâ 4/163; el-Mâide 5/117.

<sup>93</sup> el-Mâide 5/46. Ayrıca bkz. Meryem 19/30.

<sup>94</sup> Bkz. Bakara 2/87, 253.

<sup>95</sup> en-Nisâ 4/171.

Bunlardan birincisine göre âyet “Allah cevher itibariyle bir, asıl itibariyle üçtür, demeyin” şeklinde bir anlama gelmektedir. Bu konuda Hristiyanların görüşleri bir bütünlük arz etmemesine rağmen ortaya çıkan durum onların üç sıfatla mevsûf bulunan bir zat telakkisini isbat ediyor olmalarıdır. Ancak o sıfatlara İsâ ve Meryem’de olduğu gibi Tanrı’nın hulûlünü kabul etmektedirler. Bu durumda onlar her ne kadar bunları sıfat olarak isimlendireseler de gerçekte kendi kendilerine kâim zatlar isbat etmiş olmaktadır.

İkinci görüşe göre ise “selâsetün” kelimesi mahzûf bir mübtedânın haberidir. Fakat âlimler mübtedânın belirlenmesi hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Âyeti bazıları “asıllar üçtür, demeyin” şeklinde anlarken, Zeccâc, “Ey Meryem oğlu İsâ! İnsanlara “Beni ve anamı, Allah’tan başka iki tanrı bilin” diye sen mi dedin?”.<sup>96</sup> meâlindeki âyetin Hristiyanların “Allah, Mesîh ve Meryem üç ilâhtır” şeklindeki ifadelerine delil teşkil etmesinden hareketle “İlâhlarımız üçtür, demeyin” anlamını tercih etmiştir. Ferra ise âyetin “onlar üçtür demeyiniz” şeklinde anlaşılması gerektiğini, İsâ ve Meryem’in Allah ile zikredilmesinin her ikisinin de ilâh kabul edildiğini ima ettiğini belirtmiştir.<sup>97</sup>

Hristiyanların İsâ’yı Tanrı’nın oğlu (İbnullah) ve teslîs inancının bir unsuru olarak da Rab kabul etmeleri “Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesîh’tir” diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır.”<sup>98</sup> şeklindeki ifadelerle reddedilmiştir. Farklı âyetlerde de Allah’ın çocuk edinmeyeceği, bu tür iddiaların iftira olduğuna dikkat çekilmiştir.<sup>99</sup> İsâ’nın Hristiyanlara kendisini tanrı olarak takdim etmediği de “Allah: Ey Meryem oğlu İsâ! İnsanlara “Beni ve anamı, Allah’tan başka iki tanrı bilin” diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o “Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin.”<sup>100</sup> meâlindeki âyetle açıkça ilân edilmektedir.

<sup>96</sup> el-Mâide 5/116.

<sup>97</sup> Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XI, 116.

<sup>98</sup> el-Mâide 5/17. Ayrıca bkz. el-Mâide 5/72; et-Tevbe 9/30.

<sup>99</sup> Bkz. Yûnus 10/68; el-Kehf 18/4-5; Meryem 19/88-89; el-Enbiyâ 21/26; el-Mû’minûn 23/91; el-Furkân 25/2.

<sup>100</sup> el-Mâide 5/116.

Kelâmcıların Hıristiyanlığa karşı yaklaşımlarına gelince burada iki örnek vermek yeterli olacaktır. Mu'tezilî kelâmcılardan Kādî Abdülcebbâr, öncelikle Hıristiyanların Tanrı inançlarını, yani teslis akîdesi ve Hz. İsâ'yla ilgili anlayışlarını şöylece özetler:

Hıristiyanların hemen hepsi Allah Taâlâ'nın eşyanın yaratıcısı olduğuna, Yaratıcının hayat sahibi ve mütekellim olduğuna, O'nun hayatının "Rûhulkudüs" ve kelâmının da "İlim" olduğuna inanmaktadırlar. O'nun hayatını kudret olarak kabul edenler de vardır. Allah Taâlâ'nın kelâmı ve kudreti kadîmdirler. O'nun kelâmı, yeryüzünde cesette zuhur etmiş olan ve Mesîh olarak kabul ettikleri Oğul'dur. Ancak Hıristiyanlar, Mesîh'in tabiatı hakkında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bazıları Mesîh'i kelâmın ve cismin birleşimi, bazıları cesetsiz "Kelime", bazıları da Meryem'in karnunda yaratılmış ceset hâline gelen "Kelime" olarak kabul etmektedirler.

Kādî Abdülcebbâr, Hıristiyanların Ya'kûbiyye, Nestûriye ve Melkâiyye olmak üzere üç ana mezhebe ayrıldıklarını belirtmiş, bunların ittifak hâlinde oldukları hususları da şöylece özetlemiştir: Yaratıcı Tanrı bir "Cevher" ve Baba, Oğul ve Rûhulkudüs olmak üzere üç asıldan (ekânîm-i selâse) ibarettir. "Baba" kadîm, hayat sahibi ve mütekellim (konuşan), "Oğul" kelâm, "Ruh" ise hayattır. Söz konusu üç asıl cevheriyyette bir ve asıllıkta (üknûmiyye) farklıdır. Oğul Baba'dan doğmuş değil, Ruh da Baba ve Oğul'dan neş'et etmiş değildir. Oğul'un oğulluğu nesil yönünden olmayıp Baba ile aralarındaki ilişki, kelâmın akıldan, alevin ateşten ve ışığın güneşten çıkışındaki gibi bir ilişki mahiyetine sahiptir.

Söz konusu üç mezhep, Oğul'un Mesîh olarak isimlendirilen bir şahısla birleştiği (ittihad), bu şahsın insanlar için ortaya çıktığı, çarmıha gerildiği ve öldürüldüğü hususlarında görüş birliği içindedirler.<sup>101</sup>

Eğer Hıristiyanlar Müslümanları kastederek "Siz Mesîh'in Allah'ın kelimesi ve ruhu olduğunu kabul ettiğiniz halde onun Allah'ın oğlu olduğunu

<sup>101</sup> Bkz. Kādî Abdülcebbâr, Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, (nşr. Tâhâ Hüseyin- İbrâhim Medkûr v.dğr.), Kahire 1382-85/1962-65, V, 80-81; a. mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, s. 291.

niçin kabullenmiyorsunuz?” diyecek olurlarsa Kādî Abdülcebbâr buna şöyle cevap veriyor:

Hız. İsâ'nın Allah'ın kelâmı olarak isimlendirilmesi, insanların kelâmıla hidâyete erdikleri gibi Hız. İsâ'yla da hidâyete ermeleri gerçeğini kastetmek içindir. Onun Allah'ın ruhu olarak isimlendirilmesi ise ruhlarının cesetlerinde yaşadığı gibi insanların onun sayesinde dinlerini yaşamaları anlamını taşımaktadır.<sup>102</sup> O ayrıca, aslında kelâmın manzûm harflerden ibaret olması ve fakat İsâ'nın cisim olması sebebiyle “Allah'ın kelimesi” olarak isimlendirilmesini uygun bulmaz, onun ve davetinin sayesinde hidâyete erilmesinden dolayı bu tür bir isimlendirmenin anlamlı olabileceği kanaatini taşımaktadır.<sup>103</sup>

Eş'arî kelâmcı Bâkillânî ise İsâ'da Tanrı'nın ilâhî kelâmının Meryem'den doğan bedenle bir araya geldiği inancına, Hristiyanlar kadîm olan “kelime”nin sonradan yaratılmış olan cesetle ihtilatını ve karışmasını mümkün görüyorlarsa onun cesetle birleşmesini ve ona dokunmasını nasıl inkâr ederler? Ayrıca bu durum, sonradan yaratılmış varlıkla bir araya gelen kadîm varlıkta yaratılmışlık özelliklerinin bulunmasını gerektirdiği gibi, yaratılmış varlıkta da kadîm varlığın özelliklerinin bulunmasını gerektirmez mi? şeklindeki sorularla karşı çıkar. “Kelime”nin hâdis değil de kadîm olmasını kim takdir etti? Ya'kûbiyye'nin ittihadı “kelime”nin ete, kana dönüşmesi şeklinde anlamasını ise –daha önce et ve kan olmayan “kelime”nin bu dönüşüme tâbi olması caiz olduğuna göre– kadîm olan “kelime”nin ittihadla hâdis olmasının da gerekliliği teziyle tutarsız bulur. Melkiyye'nin “kelime” ile cese-din birleşmesini (ittihadını) iki şeyin bir olması, çokluğun azlığa dönüşmesi yani “kelime” ve onunla birleşen şeyin bir olması şeklinde anlamasını ise böyle bir ittihadın ihtilat ve imtizac olmadan imkânsızlığından hareketle tenkit eder. Bu da ancak dokunma (bitişik olma) ve yapışık olmakla mümkündür. Bu hususlar da sadece cisimler için söz konusu olan ve fakat kadîm olan “kelime” hakkında düşünülemeyecek hareket ve sükûn mesabesinde-

<sup>102</sup> Bkz. Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, V, 111.

<sup>103</sup> Bkz. Kādî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, V, 112.

dir. Bu takdirde de "kelime" açısından ittiḥad gerçekleşmeyecek ve asla iki şey bir olmayacak demektir.<sup>104</sup>

Bâkullânî'nin genelde teslis anlayışı ve özelde "kelime"nin Mesîh'in be- deniyle ittiḥadına yönelik bir başka eleştiri noktası da Hristiyanların ittiḥad- ın bir fiil olduğuna inanmalarıdır. O, öncelikle söz konusu fiilin bir faili o- lup olmadığı sorusunu ortaya atar. "Eğer bir failinin olmadığını iddia eder- lerse diğer fiil ve olayların da faillerinin olmadığını kabul etmeleri gerekir. Şayet ittiḥadın bir faili olduğunu kabul ederlerse bu failin kim olduğunu be- lirtmelidirler" der.

Bâkullânî, sırasıyla söz konusu failin teslisin asıllarını bir araya getiren "el-cevherü'l-âm"ın veya üç asılla cevherin birlikte fail olmaları ihtimalini ele alır, bu ihtimallerin de ittiḥadın sadece "Oğul"la gerçekleştiği anlayışına aykırı düşeceğini belirtir. İttiḥadın sadece "Oğul"la gerçekleşmesi duru- munda da neden diğerleri değil de "Oğul" sorusunu dile getirir ve bu soru- lara karşı Hristiyanların tutarlı cevaplarının bulunmadığını belirtir.<sup>105</sup>

Bâkullânî Allah'ın kelâmının neden bir başka peygamberle ittiḥadda bu- lunmadığını sorar ve eğer Hz. İsa'nın birtakım mucizelerinin bunda katkısı olduğu ileri sürülürse diğer peygamberlerin de pek çok mucizeler gösterdik- lerini belirtir. Ancak o, bu tenkitlerinde spekülatif itirazlar ileri sürüyor gö- rünmektedir. Öte yandan Bâkullânî, Hz. İsa'nın İnciller'de kendisini Tanrı o- larak takdim etmediğini belirterek eğer onun babasız olarak dünyaya gelmesi onun Allah'ın kelâmının kendisine hulûl ettiği Tanrı olduğu yönünde delil olarak kullanılacak olursa, hem annesiz hem de babasız olarak yaratılan Hz. Âdem'in böyle bir statüye daha layık olduğunu ileri sürmektedir.<sup>106</sup>

"(Ehl-i Kitab:) 'Yahudiler Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: 'Eğer sahiden doğru söylüyorsanız

<sup>104</sup> Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkullânî, *et-Temhîd fî'r-red 'ale'l-Mülhideti'l-Mu'attıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile* (nşr Mahmûd M. Hidayrî-M. Abdülhâdî Ebû Rîde), Kahire 1366/1947, s. 86-89.

<sup>105</sup> Bkz. Bâkullânî, *et-Temhîd*, s. 90.

<sup>106</sup> Bkz. Bâkullânî, *et-Temhîd*, s. 91-92.

*delilinizi getirin, de.*"<sup>107</sup> meâlindeki âyet Hz. İlsâ'nun ashabına da âhiret hayatının vahyolundugunu göstermektedir. Ancak Hristiyanlık'taki âhiret anlayışı da belirgin bir mahiyet taşımamaktadır. Bu kıyametten sonra gerçekleşecek bir öteki dünya anlayışı mı yoksa bu dünya hayatında gerçekleşecek "Göklerin Krallığı" mıdır, bu konuda bir netlik söz konusu değildir.

### Ehl-i Kitab Hakkında Genel Değerlendirme

Kur'an'da Ehl-i Kitabı karşı takınılması gereken tavır

Allah Kur'an'ı Ehl-i Kitab hakkında "şahit ve gözetici" olarak indirmiş<sup>108</sup>, peygamberlerin arasının kesildiği bir dönemde, "Bize müjdecî ve uyarıcı gelmedi"<sup>109</sup> denilmemesi için son peygamberi göndermiş, bunu da: "Ey kitap ehli! Kitaptan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıkça anlatan ve çoğundan da vazgeçen peygamberimiz gelmiştir; doğrusu size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir"<sup>110</sup> şeklinde açıklanmıştır.

Buradan, İslâm'ın amacının Ehl-i Kitab'ın yanıldığı, gizlediği, ihtilâfa düştüğü veya inkâr ettiği konularda doğruları bildirmek ve bunlara inanmaya davet etmek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'an'da: "Şüphesiz bu Kur'an İsrâiloğulları'na ayrılığa düştükleri şeyin çoğunu anlatmaktadır" denilir.<sup>111</sup> Kur'an'ın bu açıklamaları daha ziyade dinin ana konuları olan ulûhiyyet, nübüvvet, âhiret ve ilâhî kitaplar hakkındadır.

Kur'an'da Müslümanların Ehl-i Kitab'la olan ilişkileri için şu talimat verilir: "Kitap ehlinden zulmedenler dışında kalanlarla en güzel şekilde mücadele edin ve şöyle deyin: 'Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz ona teslim olmuşuzdur'"<sup>112</sup>

<sup>107</sup> el-Bakara 2/111.

<sup>108</sup> el-Mâide 5/48.

<sup>109</sup> el-Mâide 5/19.

<sup>110</sup> el-Mâide 5/15.

<sup>111</sup> en-Neml 27/76.

<sup>112</sup> el-Ankebût 29/46.

Kur'ân Ehl-i Kitab'ın yanlışlarını düzeltir ve onları Allah'ın birliği inancına dayalı ortak bir ilkede Müslümanlarla birleşmeye çağırır.<sup>113</sup> *"De ki: Ey kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size gönderilen Kur'ân'ı uygulamadıkça hiçbir temeliniz olmaz"*<sup>114</sup> meâlindeki âyet Kur'ân'ın öncekileri, önceki kitapların da, Kur'ân'ı tasdik ettiğini göstermekle birlikte Ehl-i Kitab'ın kendi peygamberlerinin getirdiği kitaplara tam inandıkları takdirde Kur'ân'a da inanmaları gerektiğini bildirmektedir.

Öte yandan gerek Kur'ân'da<sup>115</sup> gerekse hadislerde Ehl-i Kitaba karşı sergilenen ilk tavrın, onların Hz. Muhammed'in mesajını kabule davet edilmeleri şeklinde gerçekleştiği görülür. Nitekim Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken Ehl-i Kitab'dan bir toplulukla karşılaşacağını, onları ilk olarak davet edeceği hususun Allah'ın birliğine inanmaları olduğunu belirtmiştir. Bunu kabul ettikleri takdirde Allah'ın onlara gündüz ve gece beş vakit namazı farz kıldığını haber vermesini, namaz kıldıklarında da Allah'ın onlara mallarının zekâtının zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmesini farz kıldığını haber vermesini istemiştir. Bunu da kabul ettikleri takdirde onlardan mallarının zekâtını almasını ama bunu mallarının kıymetli olanlarından almamasını istemiştir.<sup>116</sup>

Ehl-i Kitab İslâm'ı kabule davet edilmekle birlikte kendi dinlerini terk etmeye zorlanmamış, onlarla birlikte yaşamının gereği olan birtakım beşerî münasebetlere de açıklık kazandırılmıştır. Öte yandan Kur'ân'da Hristiyanların kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düştükleri ifade edilir.<sup>117</sup> Hadislerde de Yahudi ve Hristiyanların ayrılığa düşecekleri ve çeşitli gruplara bölünecekleri belirtilir.<sup>118</sup> Yine Kur'ân'da onlardan Allah'ın elçisine uymak, ona yardımca olmak ve Allah'ın göndereceği bütün nebîlere uymak yönünde kesin söz alındığı, ancak onların kendilerine pey-

<sup>113</sup> Âl-i İmrân 3/64.

<sup>114</sup> el-Mâide 5/68.

<sup>115</sup> Bkz. Âl-i İmrân 3/64.

<sup>116</sup> Bkz. Buhârî, "Tevhîd", 1, "Zekât", 41, 63; Müslim, "İmân", 29, 31.

<sup>117</sup> Bkz. Âl-i İmrân 3/105.

<sup>118</sup> Bkz. Ebû Dâvûd, "Sünne", 1.

gamberleri tarafından zikredilenlerin önemli bir bölümünü unuttukları<sup>119</sup> ifade edilmektedir.

### Ehl-i Kitab'dan Bazılarını Öven Âyetler<sup>120</sup>

"Hepsi bir değildir. Ehl-i Kitab içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar. Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten men ederler. Hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardır. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah takva sahiplerini çok iyi bilir"<sup>121</sup>. Bu âyetin Hz. Peygamber'e inanan Abdullah b. Selâm, Esed b. Ubeyd, Sa'lebe b. Şu'be gibi Ehl-i Kitab âlimleri hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir. Dolayısıyla önceden yerilen Ehl-i Kitab'la onlardan Müslüman olanların eşit olmadığı ifade edilmiştir<sup>122</sup>.

"Ehl-i Kitab'dan öyleleri var ki, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir fiyata satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah hesabı çaluk görür"<sup>123</sup>. Bu âyetin de Abdullah b. Selâm veya Necranlı Hristiyanlardan olup da Müslümanlığı tercih eden kırk kişi ve Habeşistanlı otuziki kişi ve Rumlardan sekiz kişi hakkında indiği rivayet edilmiştir.<sup>124</sup>

"Deki: 'Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur'ân) okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar ve derlerdi ki: 'Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir. Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Kur'ân okumak onların saygısını artırır.'<sup>125</sup>

<sup>119</sup> Bkz. el-Mâide 5/14. Ayrıca bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 188-189; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, II, 33-35.

<sup>120</sup> Ehl-i Kitaptan bazılarını öven âyetler ve müfessirlerin yorumları için bkz. Mesut Erdal, "Kur'ân'a Göre Ehl-i Kitabın Uhrevî Felah ve Kurtuluşu Meselesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/1 (2002), s. 7-12.

<sup>121</sup> Âl-i İmran, 3/113-115.

<sup>122</sup> İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, I, 405-406; Ayrıca bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî), Beyrut 2004, I, 301-302.

<sup>123</sup> Âl-i İmrân 3/199.

<sup>124</sup> İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, I, 453-455.

<sup>125</sup> el-İsrâ 17/107-109.

"Kur'ân'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler. Onlara Kur'ân okunduğu zaman 'Ona iman ettik; çünkü o Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik' derler. İşte onlara sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızktan da Allah rızası için harcarlar. Onlar boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: 'Bizim işlerimiz bize sizin işleriniz size. Size selâm olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz', derler"<sup>126</sup>

İbn Kesîr bu âyetin tefsiri için Ebû Musa'dan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etti. "Üç kısım insana iki kat mükâfat verilecektir. Biri, Ehl-i Kitab'dan olup kendi peygamberine ve bana iman eden kişidir. İkincisi Allah'ın haklarını ve efendilerinin haklarını yerine getiren köledir. Üçüncüsü ise cariyesini güzelce eğiten, sonra onu hürriyetine kavuşturup onunla evlenen kişidir.<sup>127</sup> İbn Ebî Hatim'den gelen bir rivayette ise âyette, Hz. Peygamber'in risâletinden evvelki fetret devrinde İslâm üzere yaşayan ve sabreden, daha sonra da Hz. Peygamber'e yetişip ona iman eden kimseler olduğu belirtilmektedir.<sup>128</sup>

### Ehl-i Kitab'ın Olumsuz Özelliklerinden Bahseden Âyetler

Kur'ân'da bazı âyetlerde Ehl-i Kitab'ın yalan söylediği, kötülük ve düşmanlıkta yarıştığı ve haksız kazanç elde ettiklerini,<sup>129</sup> müminlerin iyi durumda olmalarını istemediklerini,<sup>130</sup> kıskançlıkları sebebiyle onları dahi sapırtmak istedikleri,<sup>131</sup> Kur'ân'ı ve İslâm'ı hafife aldıklarını,<sup>132</sup> Allah'ın kelâmını işittikten sonra değiştirdikleri,<sup>133</sup> vahyin bir kısmına inanıp diğer kısmını

<sup>126</sup> el-Kasas 28/52-54.

<sup>127</sup> İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 404-405.

<sup>128</sup> Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, Beyrut 1993, VI, 427.

<sup>129</sup> Bkz. el-Mâide 5/61-63.

<sup>130</sup> Bkz. Bakara 2/105.

<sup>131</sup> Bkz. Bakara 2/109.

<sup>132</sup> Bkz. el-Mâide 5/57.

<sup>133</sup> Bkz. Bakara 2/75.

reddettikleri,<sup>134</sup> Kitaptaki gerçeği gizledikleri,<sup>135</sup> Allah'ın kitabını ciddiye almadıkları ve menfaat karşılığı sattıkları,<sup>136</sup> peygamberlerini yalanlayıp öldürdükleri,<sup>137</sup> Allah'ın meleklerine düşmanlıkta bulundukları,<sup>138</sup> Allah ile yaptıkları ahdi bozdukları<sup>139</sup> ve neticede kurtuluşun yalnızca kendilerine mahsus olduğu vehmine kapıldıkları<sup>140</sup> hususları ifade edilmektedir.<sup>141</sup>

*"And olsun 'Allah Meryem oğlu Mesîhtir' diyenler kâfir olmuşlardır. Hâlbuki Mesîh demişti ki: 'Ey İsrailoğulları benim Rabbim ve sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Zira kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak ki Allah ona cenneti haram etmiştir. Onun varacağı yer ateştir. Zâlimlerin yardımcıları yoktur'"*<sup>142</sup> meâlindeki âyet yanında Yahudi ve Hristiyanlar hakkındaki *"Yahudiler: 'Üzeyr Allah'ın oğludur' dediler. Hristiyanlar da 'Mesîh Allah'ın oğludur' dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) önceden inkâr edenlerin (müşriklerin) sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin. Nasıl da (Hakk'tan batıla) çeviriliyorlar"*<sup>143</sup>;

*"Yahudiler ve Hristiyanlar 'Biz Allah'ın oğullarıyız ve sevgilileriyiz' dediler. 'Öyleyse 'günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor?' de. Hayır siz de O'nun yarattıklarından, sıradan insanlarsınız"*<sup>144</sup>, *"Allah fakir, biz zenginiz"* diyenlerin sözlerini, andolsun ki, Allah iştmiştir. Onların bu sözlerini ve haklı bir sebep ortada yokken peygamberleri öldürmelerini yazıp kaydedeceğiz. *"Tadın bakalım ateşin azabını"* diyeceğiz"<sup>145</sup> şeklindeki âyetlerde yer alan hükümlerle "Ehl-i Kitab'ın

<sup>134</sup> Bkz. Bakara 2/85.

<sup>135</sup> Bkz. Bakara 2/146.

<sup>136</sup> Bkz. Âl-i İmrân 3/187.

<sup>137</sup> Bkz. Bakara 2/87.

<sup>138</sup> Bkz. Bakara 2/97.

<sup>139</sup> Bkz. en-Nisâ 4/155.

<sup>140</sup> Bkz. Bakara 2/111, 113.

<sup>141</sup> Ehl-i Kitab hakkında olumsuz nitelendirmelerde bulunan âyetler için bkz. Mesut Erdal, "Kur'ân'a Göre Ehl-i Kitabın Uhrevî Felah ve Kurtuluşu Meselesi", 12-15.

<sup>142</sup> el-Mâide 5/72; Ayrıca bkz. el-Mâide 5/73.

<sup>143</sup> et-Tevhe 9/30.

<sup>144</sup> el-Mâide 5/18.

<sup>145</sup> Âl-i İmrân 3/181.

Allah, peygamber, kitap ve âhiret gibi temel itikadî konulardaki yanlış inançları sebebiyle inkâr edici konuma düştükleri açıklanmaktadır.<sup>146</sup>

Öte yandan Kur'ân'daki bazı âyetler Ehl-i Kitab'ın şirk benzeri inançlara sahip bulunduklarını da göstermektedir. Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin Allah'a çocuk isnat ettikleri,<sup>147</sup> melekleri Allah'ın kızları olarak gördükleri,<sup>148</sup> bunlardan Yahudilerin Üzeyr'i Allah'ın oğlu, Hristiyanların Hz. İsa'yı Rab ve Allah'ın oğlu kabul ettikleri,<sup>149</sup> din adamlarını Rab edindikleri<sup>150</sup> gibi hususlar ifade edilmekte ve böylece kitap ehli ile müşriklerin bazı konularda ortak inançlara sahip bulundukları görülmektedir. Ancak Kur'ân'daki ilgili âyetler değerlendirildiğinde müşriklerde şirkle mualllel hale gelmiş bir tanı inancı bulunmakla birlikte, onların peygamberlere, kutsal kitaplara ve âhirete inanmadıkları görülmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da müşrik olarak tanımlanan inanç grubuyla, Ehl-i Kitab olarak tanımlanan grup ayrı tutulmuştur.<sup>151</sup>

Ehl-i Kitab hakkında bir değerlendirme yaparken bazı hususları gözden kaçırmamak gerekmektedir. Şöyle ki Hz. Musa, ondan sonraki İsrâîlî peygamberler ve Hz. İsa'ya ümmet olup onların sahih mesajlarını kabul etmiş ve iman üzere yaşamış olanlar ayrı, Hz. İsa ile Hz. Peygamber arası dönemde yaşamış ve Hz. Peygamber'in mesajına yetişemeyenler ayrı, Hz. Peygamber zamanında yaşamış ancak kendilerine tebliğ ulaşmamış olanlar ayrı, kendilerine tebliğ ulaşmış ve kabul etmiş olanlarla kabul etmediği gibi Hz. Peygambere karşı direnmiş ve mücadele etmiş olanlar ayrı değerlendirilmelidirler. Bu gruptan Hz. İsa ile Hz. Peygamber arası dönemde yaşamış ve Hz. Peygamber'in mesajına yetişememiş veya Hz. Peygamber zamanında yaşamış ancak kendilerine tebliğ ulaşmamış olanların durumu kelimcilerin fetret ehline yönelik yaklaşımları açısından değerlendirilmelidir.

<sup>146</sup> Bkz. el-Fatiha 1/7; el-Bakara 2/13; en-Nisâ 4/51, 66; et-Tevbe 9/31.

<sup>147</sup> Bkz. Bakara 2/116; Yûnus 10/68; el-En'âm 6/100.

<sup>148</sup> Bkz. en-Nahl 16/57; el-İsrâ 17/40.

<sup>149</sup> Bkz. et-Tevbe 9/30.

<sup>150</sup> Bkz. et-Tevbe 9/31.

<sup>151</sup> Ehl-i kitap, küfür ve şirk ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Remzi Kaya, *Ku'ran-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitab ve İslâm*, s. 86-93.

Öte yandan günümüzde de İslâm kendilerine insan psikolojisinin kabul-  
lenebileceği bir vasatta tebliğ edilmeyen ve üstelik İslâm'la ilgili pek çok  
menfî propaganda altında kalan Ehl-i Kitab'ın durumunu İslâm âlimleri çok  
yönlü değerlendirmelere tabi tutmalıdırlar. Bu noktada Müslümanların da  
iyi örnek olmak ve İslâm'ı gereği gibi temsil etmek bakımından sorumluluk-  
ları olsa gerektir.